

BILIM

2024

4

YLMY-USULY ŽURNAL

ESASLANDYRYJYSY – TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRIGI

Arzuw Setdarowa

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ “NÄME SEN?” GOŞGUSYNDAKY SINONIMLERIŇ TÜRKMEN WE PARS DILLERINDE ŞÖHLELENIŞI

Magtymguly Pyragynyň dünýäniň ençeme dillerine terjime edilen şygrylary diňe bir türkmen ýaşlarynyň däl, eýsem, dünýäniň dürli ýurtlarynda bilim alýan ýaşlary hem terbiýelemegiň nusgasyna öwürildi. Şahyryň ömri we döredijiligi Russiýada, Eýranda, Garagalpagystanda, Gazagystanda, Özbegistanda, Täjigistanda umumybilim berýän mekdeplerde öwrenilýär.

Akyllyk şahyryň goşgularynyň pars diline yzygiderli terjime edilmegi bu eserlere gyzyklanmalaryň barha artýandygyny ýene bir gezek görkezýär. Beýik söz ussadyň dünýä edebiyatynyň altyn sahypasyna giren şygrylarynda sinonimleriň özboluşlylygyny öwrenmek şahyryň şygryýet bossanyňa baha bermekde aýratyn ähmiýetli meseleleriň biridir.

Türkmen dilinde leksika-grammatik häsiýetleri boýunça bir söz toparyna degişli bolup, emma, köplenç, many öwüşginini, stilistik hyzmaty ýa-da ulanylyş aýratynlyklary taýdan tapawutlanýan sözlere, söz düzümlerine sinonim diýilýär [2, 42 s.].

Pars dilinde hem sinonimler, türkmen dilindäki ýaly, manydaş ýa-da manylary ýakyn sözlerdir. Sinonimler diňe bir diliň öz içki serişdeleri arkaly döredilmän, eýsem, stilistik zerurlyk sebäpli, beýleki dillerden alynmak arkaly hem emele getirilip bilner.

Sinonimleriň manylarynyň örän ýakyn, stilistik häsiýetiniň meňzeş bolmagy käbir sinonimleriň biri-biriniň ýerine ulanylmagyna, bir sözlemede biriniň beýlekisiniň çalşyrmagyna mümkinçilik berýär [2, 43 s.].

Türkmen diliniň sinonimleriniň baýlaşmagyna bellibir derejede pars dilinden geçen sözleriň ähmiýetiniň bolandygyny bellemek gerek. Çeper edebiyatda, ylaýta-da, şygryýetde sinonimler çep-

perçilik serişdesi hökmünde uly orun eýeleýär. Olar diliň söz baýlygyny giňden peýdalanmaga, sözləri saýlap-seçmäge, ýerli-ýerinde goýmaga, şeýlelikde, ýazylyan eseriň has täsirli bolmagyna giň mümkinçilik döredýär.

Gündogaryň beýik söz ussady Magtymguly Pyragynyň eserlerinde sinonimler örän ýerlikli ulanylypdyr. Ussadyň döredijiliginde ulanylan sinonimleriň aglabasynyň arap-pars sözleridigini aýratyn bellemelidir. Aýratyn hem pars sözləri şahyryň döredijiligine özboluşly öwüşgin çäýýär. Biz şu makalamyzda şahyryň “Näme sen?” goşgusynda ulanan

sinonimlerini stilistik öwüşginini nukdaýnazardan seljermegi maksat edindik. **Türkmen dilinde:** *Asla seni görmemişem, dildarym! // Gumrumy sen, bilbilmi sen, näme sen? // Gamgyn köňlim hoşahnda aldaram // Bag içinde gül-gülmi sen, näme sen?* [5, 26 s.].

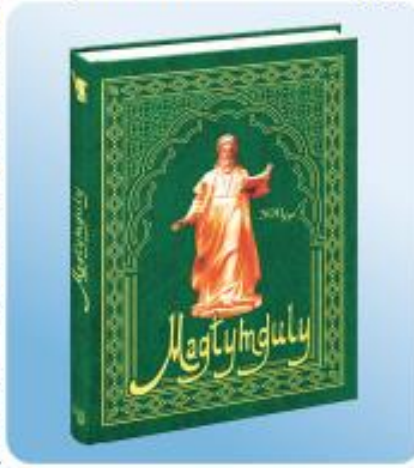
Pars diline terjimesi:

ای دلبر من!
هرگز نمی توانم تو را به چشم ببینم
آیا بلبل یا قهری ای دگر چیستی؟
دل غمگینم را در خیالت فریب می دهم
تو گلگی در میان باغی؟
آخر چیستی؟ [7, 55 s.]

Pars dilinde okalygy: *Eý delbär-e män! // Hār gāz nāmītāwanām tora be çāşm bebinām // Aýa bolboli ýa gomreji begu çisti? // Del-e gāmginām ra dār hijalāt fārib midāhām // To goli dār meşān-e bagi? // Aher çisti?*

Şu bentde *alhm* hem *kümüş* sözləri “baýlyk, eşret çeşmesi” manyсында ulanylýar we sinonim hasaplanyp bilner. *Bilbil* hem *gumry* sözləri-de “ejizje guş” many öwüşgininde ulanylyp, sinonimiň hyzmatyny ýerine ýetirip biler.

Bu goşgy bendinde *gomry* sözi قهری – *gomri* – diýlip okalyp, pars we arap dillerinde işjeň ulanylyan sözdür. Sözüň asyl manyсы *keşderä meňzeş, kiil reňkdi guş*; *bilbil* – بلبل – *bolbol* sözi bolsa pars

dilinden bolup, “hoş owazly kiçijik guş” diýen manyny aňladýar.

“Gumry, bilbil” sözleri pars we arap dillerinden biziň dilimize çuň aralaşan, hatda, sinonimleşen sözler bolup, çeper metafora bolup gelyär. Metaforanyň bu görnüşi sözleriň adam duýgusyna täsir etmek, zatlary, alamatlary, hereketleri has täsirli, obrazly atlandyrmak, aňlatmak maksady bilen ulanylmagynyň netijesinde emele gelyär [2, 34 s.]. Bu sözler goşgy setirlerinde sinonim hökmünde ulanylyp, goşgynyň çeperçiligine uly öwüşgin beripdir.

Goşgynyň indiki bendi: *Ya müşkmi sen, ýa kokunar anbarıňň // Aýda bilmen, ýa çarhımy sen, çembermiň // Ya derýanıňň, ýa möňçmi sen, lenbermiň // Ya çyragıňň, ýa röwşenmiň, näme sen?* [5, 26 s.].

Pars diline terjimesi: مشکى يا عنبرى خوش رايحه اى؟
من نعى توانم دريالم، تو خود بگو!
چرخى يا حلقهء طنابى؟
گردابى، يا بيچ و تاب ابى
يا بنگه دريلى و موج خروشان؟
بگو چيستى؟

Pars dilinde okalyşy: *Moşki ýa ämbäri hoş rajeheýi? // Män nemitewanäm dârýabäm, to hod begu! // Çärhi ýa hälge-ýe tånabi? // Gärdabi, ýa piş wä tab-e abi // Ya inke dârýaýi wä mouj-e horuşan? // Begu çisti?*

Goşgy bendiniň şu setirinde gelip çykyşy taýdan pars sözi bolan *müşk* – مشک – *moşk* – keýigiň göbeginden alynýan gara reňkli we ýakymly, ýiti ysly maddany aňladýar. Bu setirde “*müşk*” sözüne manydaş söz *anbar* – عنبر – *ämbär* – arap sözi bolup, 1) hoşboý, ýakymly ysly jisim; 2) oňat, ýakymly ys diýen manyny aňladýar. Goşgy bendiniň ikinji setirinde *çarh* – چرخ – *çärh* 1) aýlanýş, aýlanma; 2) tigr; 3) dünýä, täleý ýaly manylary; *çember* – چنبر – *çänbär* 1) halka, tegelek; 2) boýna dakylýan halka ýaly manylary aňladýar. Bendiň üçünjü setirindäki *derýa* – دریا – *dârýa* sözi deňiz manysynda ulanylýar.

Arap dilinden türkmen diline aralaşan *möňç* – موج – *mouj* – sözüniň asyl manysy “tolkum, deňiz tolkumy” diýen manyny berýär. Bendiň soňky setirindäki “*girdap, burgun*” pars sözleri türkmen diline geçen sözler “*derýada suwuň towlanyp akýan ýeri, howply ýer*” diýen manylary aňladýar [6, 218 s.].

Yokarky goşgy bendinde “*müşk, anbar, çarh, çember, derýa, girdap, burgun*” ýaly sözler pars dilinden biziň dilimize geçip, doly özleşdirilen sözlerdir. Sözler ýazylyşlary taýdan tapawutlansa-

lar-da, aňladýan manylary ýakyn bolup, şygryda bu sözler sinonimler hökmünde ulanylypdyr.

Sinonimleriň dilde döremegi jemgyýetiň ösüşi bilen gös-göni baglanyşykly bolup, ol diliň sözlük düzüminiň barha kämilleşýändigini, onuň aňladyjylyk ukbynyň artýandygyny, täsirçiliginiň ýitileşýändigini görkezýär. Şygryň çeperçilik serişdesi hökmünde sinonimleriň ikisi ýa-da üçüsi hem bir ýerde getirilip bilner. Bu goşgy setirleriniň täsirçiligini artdyrýar.

Beýik akylalaryň “*Näme sen?*” goşgusynyň ýene bir bendi: *Altynmy sen, kümüşmi sen, zermi sen // Ýa arçmy sen, ýa kärsmi sen, ýermi sen // Ýa ýakutnyňň, ýa merjenmiň, dürmi sen // Ýa çyragıňň, ýa röwşenmiň, näme sen?* [5, 26 s.].

Pars diline terjimesi: نقره اى يا زرى و يا سيمى؟
عرشى يا كرسي يا زمينى؟
ياقوت، مروريد يا مرجانى؟
چراغى و باروشنلى ابى؟
اخر چيستى؟

Pars dilinde okalyşy: *Nogreýi ýa zäri wä ýa simi? // Arçi ýä korzi ýa zämimi? // Yagut, mârwarid ýa mârjani? // Çeragi wä ýä rouşanaýi abi? // Aher çisti?*

Bu goşgy bendinde gelyän *altyn* – طلا – *tela* – arap sözi bolup, “gyzyl, ýaldyrawuk etmek üçin suwuklyk halyna bolan altyn” manysyny aňladýar. Bu söz “gyzyl, tylla, zer” sözleri bilen manydaş bolup, alymlar ony türk söz hasaplaýar [1, 29 s.]. “Kümüş” sözi “نقره” *nogre* diýlip okalýar we gymmat bahaly metaly aňladýar. “*Zer* – زر – *zar*” pars sözi bolup, “*altyn, tylla, gyzyl, zer*” manysyndadyr we türkmen dilinde hem şol manylary aňladýar, “*ýakut, merjen, dür*” sözleri gymmat bahaly zatlary aňladyp, sinonimik hatary emele getirýär.

“*Ýakut* – ياقوت – *yagut*” diýlip okalyp, arap dilinden geçen söz, bu sözüň asyl manysy gymmatbaha daş; “*merjen* – مرجان – *märjan*, kiçijik merwerit, korall-merjen daşy”; “*dür*, مرواريد – *märwarid*” arap dilinden geçip, “gymmatbaha daş, žemçug, göwher, merwerit, hüňji”; “*çyrag* – چراغ – *çerag*” pars sözi bolup, “çyra, garaňkylygy ýagtyltmak üçin peýdalanylýan lampa, şem”; “*röwşen* – روشن” pars sözi bolup, “*rouşan*” diýlip aýdylýar we 1) *ýagty, nurly, ýanýan, ýagtylyk sahan*; 2) *açyk aýdýn, aýan* ýaly manylarda ulanylyp, sinonimleşen sözlerdir.

Goşgy setirinde gelyän “*ýakut, merjen, dür*” ýaly sözleriň ählisiniň manysy birmeňzeş bolup,

gymmatbaha daş hasaplanýýar. Bentsäki “çyrag, röwşen” sözleri bolsa “ýagty, murana, parlak” diýen manylary aňladýar. Bu sinonimleriniň ählisi goşgynyň çeperçilik stiline uly öwürüşgin berýär. Goşgy şeýle jemlenýär: *Magtymguly, geç namyşdan, arnyňdan // El götergil bu wepaşy-kärinden // Jahan doly, sen gapyl sen ýarňyňdan // Ýa mestmi sen, ýa şeýdanyň, näme sen?* [5, 26 s.].

Pars diline terjimesi: مختومغلی!
وقت است که از تنگ و نام بگری
وبی وفایی را بر پشت گتی
جهان سرشار از وجود یار است اما تو بی خیر از آنی
مگر هست شده ای یا شیدایی؟
بگو چیستی؟

Pars dilinde okalyşy: *Mähtomgoli! // Wägt äst ke äz näng o nam begozäri // Wä biwäfäyi ra por poşt koni // Jahan sär şar äz wujud ýar äst äma to bi häbär äz ani // Mägär mäst şodei ýa şeýdäyi? // Begü çisti?*

Seýitnazar Seýdi adyndaky Türkmen döwlet mugallymçylyk instituty

Kabul edilen wagty

2024-nji ýylyň 10-njy maýy

EDEBIYAT

1. *Ataňjyazow S.* Türkmen diliniň sözköki (etimologik) sözlügi. – Aşgabat: “Miras”, 2004.
2. *Baňjanow B.* Türkmen dili. Leksika (Amaly kurs). – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2018.
3. *Çömiňäýen Ý.* Häzirki zaman türkmen dili. – Aşgabat: “Magaryf”, 1988.

4. *Magtymguly:* – Aşgabat: TDNG, 2008.

5. *Magtymguly:* Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

6. *Meredon A.* Magtymgulynyň düşündirişli sözlügi. – Gümbed Kabus, 1997.

7. فراغی، تهران، 1373.

عبدالرحمن ديه جی، زندگي نامه ویر گزیده اشعار مختومغلی

A. SETDAROVA

REFLECTION OF SYNONYMS IN MAKHTUMKULI FRAGHI'S POEM “WHAT ARE YOU” IN THE TURKMEN AND PERSIAN LANGUAGES

In any literary work Synonyms have a function of expressing stylistic coloring. Poems of Makhtumkuli Fraghi are rich in stylistic devices, especially in synonyms.

This article gives comparative analysis of synonyms in the English and Persian languages in the example of poem “What are you” by Makhtumkuli Fraghi.

A. СЕТДАРОВА

АНАЛИЗ СИНОНИМОВ В ТУРКМЕНСКОМ И ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКАХ В СТИХОТВОРЕНИИ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ «КТО ТЫ»

Синонимы в языках служат стилистической окраске любого литературного произведения. Стихотворения Махтумкули Фраги богаты стилистическими средствами, особенно синонимами. Это видно и при анализе его стихотворения «Кто ты?».

В данной работе проводится анализ синонимов в туркменском и персидском языках в стихотворении Махтумкули Фраги «Кто ты?».